

Електронний журнал «Державне управління: удосконалення та розвиток» включено до переліку наукових фахових видань України з державного управління (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України № 1643 від 28.12.2019).

Спеціальність – 281.

Державне управління: удосконалення та розвиток. 2024. № 2.

DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2156.2024.2.20>

УДК 35.08

Х. І. Калашнікова,

*к. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту і публічного адміністрування,
Харківський національний університет міського господарства*

імені О. М. Бекетова

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9190-6187>

А. О. Волошко,

молодший науковий співробітник відділу організації підготовки та атестації науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації, Інститут держави і права імені В.М. Корецького Національної академії наук України

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-2603-8322>

СУЧАСНІ ВИДИ ТА ФОРМИ ЦИВІЛЬНОГО КОНТРОЛЮ НАД СЕКТОРОМ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ УКРАЇНИ

Kh. Kalashnikova,

PhD in Economics, Associate Professor,

*Associate Professor of the Department of Management and Public Administration,
O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv*

A. Voloshko,

*Junior researcher of the Department of Organization of Training and Attestation
of Highly Qualified Scientific and Pedagogical Personnel, Institute of State and
Law named after V.M. Koretsky of the National Academy of Sciences of Ukraine*

MODERN TYPES AND FORMS OF CIVILIAN CONTROL OVER THE SECTOR OF SECURITY AND DEFENSE OF UKRAINE

У статті проаналізовані та систематизовані сучасні види та форми цивільного контролю над сектором безпеки і оборони України. Зазначено, що практичне здійснення цивільного контролю може включати реалізацію комплексу заходів, що акумулюють різноманітні форми, засоби та способи, що забезпечують успішність контрольних процедур.

До методів здійснення цивільного контролю у сфері безпеки та оборони автори статті відносять: спостереження (наприклад, на засіданні, аналізі прийняття рішення та його виконання); аналіз офіційної статистики та аналіз документів; безпосередні дослідження на місці (чи розміщені оголошення щодо прийому громадян, чи існують пандуси для інвалідів, чи розміщене державне замовлення, чи було фінансування, чи були поставки продукції тощо); обстеження умов шляхом відвідування органів державної влади; збір скарг та звернень громадян та юридичних осіб; бесіди, інтерв'ю, опитування фокус-груп; громадські експертизи; практичні експерименти (наприклад, як проходять процедури тендерів, хто попередньо їх вже вигравав, чи були нарікання на якість продукції або державних послуг); громадське та журналістське розслідування; громадський моніторинг; аналіз інформації з відкритих джерел Інтернет, соціальних мереж, повідомленнях на сайтах новин тощо. Одним з цікавих форм цивільного контролю є електронні петиції. Під петицією зазвичай розуміють колективне, належним чином оформлене звернення до органів влади, що містить прохання вирішити актуальну суспільну чи індивідуальну проблему. Цікавим напрямом у розвитку і вдосконалення системи цивільного контролю в Україні може стати впровадження у відносини держави й суспільства штучного інтелекту. Ця ідея вже знайшла своє фізичне відображення в Китаї. Дуже важливу роль в цьому зіграло застосування нових інформаційних технологій.

До механізмів та технологій взаємодії суспільства та держави в рамках забезпечення цивільного контролю у сфері безпеки та оборони слід віднести: організаційно-управлінський, правовий, фінансовий, соціологічний моніторинг, інформаційний, кадровий, науково-дослідний механізми.

The article analyzes and systematizes modern types and forms of civil control over the security and defense sector of Ukraine. The authors indicate that the practical implementation of civil control may include the implementation of a set of measures that accumulate various forms, means and methods that ensure the success of control procedures.

The authors of the article refer to the methods of civil control in the field of security and defense: observation (for example, at a meeting, analysis of decision-making and its implementation); analysis of official statistics and analysis of documents; direct on-site research (whether announcements are posted regarding the reception of citizens, whether there are ramps for the disabled, whether a

government order is placed, whether there was funding, whether there were product deliveries, etc.); inspection of conditions by visiting state authorities; collection of complaints and appeals from citizens and legal entities; conversations, interviews, focus group surveys; public examinations; practical experiments (for example, how tender procedures are carried out, who previously won them, whether there were complaints about the quality of products or public services); public and journalistic investigation; public monitoring; analysis of information from open Internet sources, social networks, messages on news sites, etc. One of the interesting forms of civil control are electronic petitions. A petition is usually understood as a collective, properly formalized appeal to the authorities, containing a request to solve an urgent social or individual problem. An interesting direction in the development and improvement of the civil control system in Ukraine can be the introduction of artificial intelligence into the relations between the state and society. This idea has already found its physical reflection in China. The application of new information technologies played a very important role in this.

Mechanisms and technologies of interaction between society and the state within the framework of ensuring civilian control in the field of security and defense should include: organizational-management, legal, financial, sociological monitoring, information, personnel, research mechanisms.

Ключові слова: *публічне управління, цивільний контроль, цивільний контроль над сферою безпеки та оборони, національна безпека, сектор безпеки та оборони, інститути громадянського суспільства, громадська думка, петиції, громадські обговорення, громадські ради.*

Keywords: *public administration, civilian control, civilian control over the sphere of security and defense, national security, security and defense sector, civil society institutions, public opinion, petitions, public discussions, public councils.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У сучасному складному періоді розвитку України, пов'язаному з воєнними діями на території України, недовірою до органів державної влади, проблемами корупції в оборонному секторі, актуальність формування системи цивільного контролю за функціонуванням системи публічного управління, у тому числі у секторі безпеки та оборони, визначається кількома обставинами.

По-перше, реальною роллю публічного управління, яка не може розглядатися лише як механізм формування та реалізація управлінських

рішень. У системі публічного управління ці рішення наповнюються змістом, який істотно розвиває задум ініціаторів. Цивільний контроль є способом зовнішнього нормативного регулювання управлінського процесу, особливо у тих випадках, коли внутрішнє регулювання виявляється неефективним.

По-друге, публічне управління є специфічним професійним середовищем, яке, незважаючи на заходи, спрямовані на підвищення рівня його інформаційної відкритості залишається відносно ізольовані від суспільства. Закритість корпоративного середовища створює умови для деформації системи професійних цінностей, норм та відтворення деформацій: подвійних стандартів, ситуативної моралі, корупційних практик, імітації діяльності. Цивільний контроль у суспільстві виступає як зусилля оточуючих, спрямовані на запобігання девіантної поведінки, покарання девіантів або їх виправлення [1, с. 235]. Цю функцію потенційно здатний виконати цивільний контроль щодо публічного управління.

По-третє, для бюрократичної системи типова установка на спрощення (примітивізацію) соціальних явищ та процесів. Одним із її негативних наслідків є неготовність (а часто й нездатність) службовців прогнозувати варіанти розвитку ситуації, враховувати ризики та прогнозувати майбутнє. Для мислення та поведінки службовців досить часто стає характерним те, що в теорії та практиці менеджменту визначається як «тунелювання» [2, с. 228], що виключає здатність розрізнити приховані насправді ймовірні варіанти розвитку. Аналіз рішень та дій, що вживаються посадовцями, свідчить про те, що у багатьох випадках вони не можуть прорахувати негативні соціальні наслідки.

По-четверте, цивільний контроль представляє собою одну з технологій безпосередньої участі громадян в управлінні суспільством шляхом включення їх до процесу розробки та прийняття рішень та вимагає вироблення бачення проблеми та формування ресурсів для участі у її вирішенні.

Нарешті, особливе значення в контексті зовнішніх викликів, що визначаються становленням системи глобального управління, набуває

проблема кадрової безпеки у публічному управлінні. Кадрову безпеку слід розглядати як захищеність суспільства від загроз та ризиків непрофесійного деструктивного професіоналізму, збереження та нарощування соціального потенціалу за допомогою ефективної державної, регіональної, муніципальної кадрової політики, а також кадрової політики організацій. Цивільний контроль – це технологія, яка створює додаткові умови для забезпечення кадрової безпеки, оскільки мінімізує можливості кар'єрного просування непрофесіоналів. В силу названих причин здійснення системного аналізу цивільного контролю у системі публічного управління, у тому числі в секторі безпеки та оборони, є актуальним та важливим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми цивільного контролю у системі публічного управління та місцевого самоврядування, принципи та механізми цивільного контролю у системі публічного управління, окремі аспекти цивільного контролю над сектором безпеки та оборони, основні нормативно-правові та організаційні засади цивільного контролю у системі публічного управління, світовий досвід цивільного контролю у системі публічного управління аналізують багато вчених, зокрема: П. Ворона, О. Гриненко, М. Денєжкін, А. Корнілаєва, О. Пархоменко-Куцевіл, Л. Пашко, Н. Плахотнюк, І. Савка, Г. Ситник, В. Смолянюка, М. Теплюк, М. Требін, М. Утяшев, Л. Хомічак, Н. Череміскіна та ін.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є систематизація сучасних видів та форм цивільного контролю над сектором безпеки і оборони України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Цивільний контроль – це системна діяльність уповноважених інститутів громадянського суспільства та окремих громадян щодо встановлення відповідності функціонування державних органів нормативно-правовим стандартам та коригування виявлених відхилень за допомогою звернення до уповноважених державних органів. Крім того, під цивільним контролем розуміють механізм здійснення суспільством в цілому або його окремими індивідами обліку та оцінки

формування та функціонування публічних інститутів, включаючи державну владу, з метою оптимізації їх діяльності, що виступає в ролі індикатора визначення ефективності та результативності даного впливу.

Всі дослідники сходяться на думці, що цивільний контроль може здійснюватися не тільки громадськими організаціями, а й окремими ініціативними громадянами, які виявляють свою громадянську свідомість. Крім класичного колективного цивільного контролю, представленого у вигляді взаємодії інститутів громадянського суспільства та органів державної влади, виділяється індивідуальний цивільний контроль, головним суб'єктом якого є громадянин.

Однією з основних цілей цивільного контролю є стимулювання держави до безперервного розвитку адміністративних механізмів, а також постійний нагляд за тим, щоб діяльність об'єктів цивільного контролю здійснювалася у повній відповідності до чинного законодавства України, тим самим забезпечуючи правопорядок та верховенство суспільних інтересів.

У сучасній західній політичній риторичі визначення цивільного контролю зосереджено навколо двох основних понять: прозорості (transparency) та участі (participation). Ці слова увійшли до практики після виходу знаменитого Меморандуму Обама про прозорість. Влада і громадськість тепер повинні так або інакше збільшувати ступінь прозорості та участі. Це найактуальніший напрямок розвитку західної демократії. Водночас прозорість держави та участь громадян становлять сьогодні в західних демократіях те, що є цивільним контролем. При цьому прозорість публічної влади передбачає, наприклад, у Європейському Союзі та США підвищення її відкритості та підзвітності громадянському суспільству [3; 4].

На сьогодні немає вичерпного переліку елементів громадянського суспільства навіть у наукових дослідженнях. Серед них називають:

- різного роду об'єднання громадян за ознакою спільних цілей та інтересів
- громадські організації, професійні спілки, неформальні рухи;

- інститути громадянського суспільства політичної спрямованості, у тому числі політичні партії;

- інститути громадянського суспільства у сфері надання професійної юридичної допомоги, включаючи адвокатуру та громадські об'єднання адвокатів, нотаріат;

- засоби масової інформації;

- церква, конфесійні об'єднання, релігійні організації та ін.

Тому, на нашу думку, до елементів громадянського суспільства, які здійснюють цивільний контроль, слід віднести громадські об'єднання, громадські організації, профспілки, релігійні та інші організації, засоби масової комунікації, а також громадських активістів, які об'єднанні певною метою та здійснюють свою діяльність в межах чинного законодавства України.

Тепер перейдемо до питання аналізу методів цивільного контролю. Методи цивільного контролю загалом можуть бути поділені на документальні та фактичні. Документальні методи передбачають аналіз необхідних документів, статистичних даних, відкритих даних щодо рахунків та оплати послуг (товарів), з якого встановлюється достовірність і законність дій чи бездіяльності об'єктів цивільного контролю, які перевіряються. Це може бути формальною перевіркою офіційних документів, виданих об'єктом цивільного контролю (наприклад, чинні накази, розпорядження тощо). Юридична перевірка документів полягає в їх оцінці на відповідність законодавству. Зустрічна перевірка має на меті встановити відповідність кількох документів один одному.

Фактичні методи цивільного контролю припускають встановлення кількісного та якісного стану об'єкту, що перевіряється, шляхом його спостереження, обстеження, огляду, обміру, зважування, лабораторного аналізу та інших перевірочних способів.

Часто первинний аналіз документів дозволяє виявити їхню суперечність один одному, сумнівні показники, що є підставою для фактичної перевірки,

тобто встановлення реального стану справ з виходом на об'єкт, що перевіряється. У цьому випадку уточнюється його фактична наявність, стан та відповідність тим якісним та кількісним характеристикам, що містяться у документах тощо.

Таким чином, практичне здійснення цивільного контролю може включати реалізацію комплексу заходів, що акумулюють різноманітні форми, засоби та способи, що забезпечують успішність контрольних процедур.

Крім того, до методів здійснення цивільного контролю можна також віднести:

- 1) спостереження (наприклад, на засіданні, під час аналізу процедури прийняття рішення та його виконання);
- 2) аналіз офіційної статистики та аналіз документів;
- 3) безпосередні дослідження на місці (чи розміщені оголошення щодо прийому громадян, чи існують пандуси для інвалідів, чи розміщене державне замовлення, чи було фінансування, чи були поставки продукції тощо);
- 4) обстеження умов шляхом відвідування органів державної влади;
- 5) збір скарг й звернень громадян та юридичних осіб;
- 6) бесіди, інтерв'ю, опитування фокус-груп;
- 7) громадські експертизи;
- 8) практичні експерименти (наприклад, як проходять процедури тендерів, хто попередньо їх вже вигравав, чи були нарікання на якість продукції або державних послуг);
- 9) громадське та журналістське розслідування;
- 10) громадський моніторинг;
- 11) аналіз інформації з відкритих джерел Інтернет, соціальних мереж, повідомленнях на сайтах новин тощо [3; 4].

Важливою формою цивільного контролю є громадський моніторинг – постійне чи тимчасове спостереження за діяльністю органів державної влади. Громадський моніторинг проводиться відкрито з використанням інформаційних систем, зокрема Інтернету. Його організатором може стати як

звичайний громадянин, так і громадські об'єднання, громадські організації. Залежно від результатів громадського моніторингу його організатор має право ініціювати проведення громадського обговорення, громадських (публічних) слухань, громадської перевірки, громадської експертизи.

Одним з цікавих форм цивільного контролю є електронні петиції.

Під петицією зазвичай розуміють колективне, належним чином оформлене звернення до органів державної влади, що містить прохання вирішити актуальну суспільну чи індивідуальну проблему. Петицію можна подати на міжнародному, національному, регіональному або місцевому рівні. Онлайн-петиції подаються в Інтернеті за допомогою спеціальних порталів, що дозволяє привернути до проблеми максимально широку увагу громадськості. Перший подібний сервіс з'явився в США в 1999 році, за його допомогою можна було створити письмове звернення до органів влади та надіслати його електронною поштою. За 15 років існування за допомогою цього ресурсу було підготовлено понад 66 мільйонів петицій на політичні, екологічні та релігійні теми [5].

Розквіт інформаційно-комунікаційних технологій та соціальних мереж у першому десятилітті 21 століття сприяв виникненню численних порталів електронних петицій у різних країнах. Принципи їх роботи різні, але ціль одна – за допомогою Інтернету вплинути на дії органів державної влади.

Аналіз зарубіжної літератури показує різноманітність поглядів на цю форму електронної участі. Ряд дослідників підкреслює переваги цього висловлювання громадської думки. На думку цієї групи авторів, онлайн-петиції сприяють підвищенню участі громадян у політичних процесах [6; 7] та виявленню актуальних суспільних проблем [8].

Цікавим напрямом у розвитку і вдосконалення системи цивільного контролю в Україні може стати впровадження у відносини держави й суспільства штучного інтелекту. Ця ідея вже знайшла своє фізичне відображення в Китаї. Дуже важливу роль в цьому зіграло застосування нових інформаційних технологій.

По-перше, це застосування штучного інтелекту в політичній сфері (політичний штучний інтелект). По-друге, це платформи, на яких збираються, зберігаються і, найчастіше, проходять первинну обробку та систематизацію даних про громадян (агрегатори даних). Дослідження побудовано на дискурс-аналізі позицій дослідників та імпліцитної моделі, виявленої у публікаціях.

Китайська система штучного інтелекту зветься Social credit system, або рейтинг соціальної довіри. Вона не містить будь-яких революційних інновацій, але вражає ступенем своєї централізації та всеосяжності. Система має безліч джерел інформації: державні установи, зокрема правоохоронні органи, банки, магазини, організації охорони здоров'я та інших. Отримана з різних джерел інформація структурується, і на основі отриманих під час її обробки висновків формується рейтинг надійності як громадян, так і підприємств, різних організацій та установ тощо. Цей рейтинг лежить в основі системи покарань та винагород, яка виражається в праві користуватися певними видами послуг, проживати у певних місцях, отримувати будь-які інші бонуси чи привілеї. Громадяни та організації, занесені до «чорного списку», вважаються неблагонадійними і можуть бути утиснуті у частині своїх прав. Особи та підприємства з «червоного списку» отримують особливі привілеї як найбільш благонадійна частина суспільства [9].

Цивільний контроль буде ефективним у тому випадку, якщо він буде включений до єдиної замкнутої системи управління: планування, контроль, звітність, вироблення управлінського рішення (впливи). Оскільки інші етапи процесу управління доручені суспільству державою, тільки в рамках процесу взаємодії суспільства та держави, потребує, перш за все, ефективної інформаційної взаємодії. Механізми та технології взаємодії суспільства та держави в рамках забезпечення цивільного контролю у сфері безпеки та оборони наведені на рис. 1.

Механізми	Технології
Організаційно-управлінський	<ul style="list-style-type: none"> • розробка програм розвитку сектору безпеки та оборони за активної участі громадськості; • створення адаптаційних суспільно-державних структур; • вироблення процедур узгодження із громадськими структурами проектів нормативних правових актів; • організація громадської експертизи проблем та рішень, проведення дискусій; • організація конкурсів проектів громадських організацій; • розробка технології соціального замовлення; • організаційна підтримка громадських організацій; • створення комунікаційних каналів взаємодії; • організація спільних соціальних акцій; • організація спільного навчання керівників громадських організацій та службовців
Правовий	<ul style="list-style-type: none"> • спільна підготовка проектів нормативно-правових документів громадськими та державними структурами; • розгляд та юридичне оформлення ініціатив громадських організацій; • контроль та публікація результатів
Фінансовий	<ul style="list-style-type: none"> • спонсорство; • благодійність; • фандрайзинг
Соціологічний моніторинг	<ul style="list-style-type: none"> • виявлення громадської думки щодо найбільш гострих стратегічних проблем; • аналіз управлінських рішень.
Інформаційний	<ul style="list-style-type: none"> • інформування громадськості за допомогою Web-серверів: про організацію та діяльність держструктур; про формування та виконання бюджету; про результати контрольних перевірок; про прийняття та виконання нормативних актів; • консультування громадян та громадських організацій; • інформаційний обмін.
Кадровий	<ul style="list-style-type: none"> • система підготовки кадрів; • кадрові процеси взаємопереходу працівників у громадські та державні структури
Науково-дослідний	<ul style="list-style-type: none"> • аналітична робота; • прогнозування та проектна робота; • розробка та реалізація програм соціальних експериментів

Рис. 1. Механізми та технології взаємодії суспільства та держави в рамках забезпечення цивільного контролю у сфері безпеки та оборони

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямі. На даному історичному етапі в Україні розвивається ефективна взаємодія між суспільством та державою та, як наслідок, зростає роль цивільного контролю над сектором безпеки та оборони. Громадянами відстежуються факти зловживання владними повноваженнями, які допускають ті чи інші державні установи. Суспільство в особі організацій чи ініціативних громадян захищає права та свободи людини та контролює виконання повноважень органами державної влади, що виводить цивільний контроль на передові позиції щодо ефективного відстеження порушень, фактів корупції, різного роду зловживань, прийняття неякісних управлінських рішень у секторі безпеки та оборони.

Понад те, конституційні права та свободи громадян, їх дотримання на всіх рівнях і у всіх сферах державного життя є основою існування демократичної держави, що неможливе без ефективних механізмів зворотного зв'язку і контролю з боку громадян. Без таких механізмів владні структури дуже скоро піддадуться корупції та загальному моральному занепаду. Таким чином, інститут цивільного контролю має на меті регулювання прийняття та реалізації державних рішень, що робить налагоджений та збалансований механізм цивільного контролю обов'язковим атрибутом демократичного розвитку в будь-якій державі.

Література

1. Смелзер Н. Соціологія: пров. з англ. М.: Фенікс, 1994. 688 с.
2. Талєб Н. Н. Чорний лебідь. Про (не)ймовірне у реальному житті. Київ: Наш формат, 2021. 392 с.
3. Дегтярьов Д.О. Форми демократичного цивільного контролю над силами оборони України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2021. Випуск 64. С. 209-212.
4. Христинченко Н. П., Ковалів М. В. Демократичний цивільний контроль сектору безпеки і оборони: поняття, зміст, форми реалізації в реаліях

сьогодення. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування.* 2023. №8. URL: <https://reicst.com.ua/pmtl/article/view/2023-8-01-13/2023-8-01-13>.

5. Lin J. From Paper Petitions to E-Petitions. *Mobilizing Ideas*. 3.08.2012. URL: <https://mobilizingideas.wordpress.com/2012/08/03/from-paper-petitions-to-e-petitions/>

6. Chadwick A. How digital petitions are replacing traditional parties as the engine of modern, popular democracy. *The Independent*. 19.11. 2012.

7. Cruickshank P., Edelman N. Signing an e-petition as a transition from lurking to participation. *Electronic government and electronic participation*. Linz: Trauner, 2010, pp. 275–282.

8. Jungherr A., Jürgens P. The political click: Political participation through E-Petitions in Germany. *Policy & Internet*. 2010. volume 2. number 4. pp. 131–165

9. Жуков Д.С. Искусственный интеллект для общественно-государственного организма: будущее уже стартовало в Китае. *Журнал политических исследований. Сетевой научный журнал*. 2020. Т.4, №2. С. 70–79.

References

1. Smelzer, N. (1994), *Sotsiologhiia* [Sociology], Feniks, Moscow, Russia.
2. Taleb, N. N. (2021), *Chornyj lebid'. Pro (ne)jmovirne u real'nomu zhytti* [Black swan. About the (un)probable in real life], Nash format, Kyiv, Ukraine.
3. Dehtiarov, D.O. (2021), “Forms of democratic civilian control over the defense forces of Ukraine”, *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Serii PRAVO*, vol. 64, pp. 209-212.
4. Khrystynchenko, N. P. & Kovaliv, M. V. (2023), “Democratic civilian control of the security and defense sector: concept, content, forms of implementation in today's realities”, *Problemy suchasnykh transformatsii. Serii: pravo, publichne upravlinnia ta administruvannia*, vol. 8, available at:

<https://reicst.com.ua/pmtl/article/view/2023-8-01-13/2023-8-01-13> (Accessed 30 Dec. 2023).

5. Lin, J. (2012), “From Paper Petitions to E-Petitions”, *Mobilizing Ideas*, available at: <https://mobilizingideas.wordpress.com/2012/08/03/from-paper-petitions-to-e-petitions/> (Accessed 28 Dec. 2023).

6. Chadwick, A. (2012), “How digital petitions are replacing traditional parties as the engine of modern, popular democracy”, *The Independent*.

7. Cruickshank, P. & Edelman, N. (2010), “Signing an e-petition as a transition from lurking to participation”, *Electronic government and electronic participation*. Linz: Trauner, pp. 275–282.

8. Jungherr, A., & Jürgens, P. (2010), “The political click: Political participation through E-Petitions in Germany”, *Policy & Internet*, vol. 2, number 4, pp. 131–165

9. Zhukov, D.S. (2020), “Artificial intelligence for the public-state organism: the future has already started in China. Journal of Political Studies”, *Zhurnal politycheskykh yssledovanyi. Setevoi nauchnyi zhurnal*, vol.4, number 2, pp. 70-79.

Стаття надійшла до редакції 20.01.2024 р.